

PAJORIN KLÁRA

**A BÁZELI ZSINAT HATÁSA MAGYARORSZÁGON  
(Görögök, görög tudósok és a korai magyar humanizmus)\***

A bázeli zsinat (1431–1449), melynek egyik színhelyén, Firenzében kihirdették a görög–latin keresztény uniót (1439), felbecsülhetetlen hatást gyakorolt a humanizmus mozgalommá válására, valamint kiterjedésére az Alpokon túl. Magyarországi befolyására Pócs Dániel hívta fel a figyelmet, aki a Didümosz-korvina tematikáját és a kódex címlapképeinek filozófiai-teológiai háttérét elemezve megállapította, hogy a platóni filozófia és a patrisztikus teológia konkordanciája, amelynek előzményei a zsinat firenzei tanácskozásai idejére nyúlnak vissza, az 1480-as évek végén kimutatható a Bibliotheca Corvianában, és Lorenzo de' Medici körének érvrendszerét felhasználva eszközül szolgált Hunyadi Mátyás királyi hatalmának legitimizálására.<sup>1</sup> Az alábbiakban a bázeli zsinat egyik fontos személye, Ioannes de Dominis zenggi, majd váradi püspök működését és irodalmi kapcsolatait vizsgálva, továbbá Vitéz Jánosnak és az ő magyar humanista pártfogoltjainak görögökkel való összeköttetéseit szemügyre véve arra szeretnék rámutatni, hogy a patrisztika és a platonizmus összhangba állításán alapuló ideológia nem Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében, Ficino és a firenzei humanisták kapcsolatainak szorossá válásával hódított tért Magyarországon, hanem a magyar humanizmusnak kezdetétől fogva sajátja volt. A magyar kulturális elit, amely az egyházi rend tagjaiból állt, a király támogatását élvezve már az 1460-as évek végén az éppen akkorra kikristályosodott és definiált új filozófiai-teológiai gondolkodás mellett kötelezte el magát, és ez az orientálódás Vitéz és híveinek bukása után is meghatározta a 15. századi magyarországi humanizmus további sorsát.

\* A cikk javított változata a *L'influsso del Concilio di Basilea sull'Umanesimo in Ungheria: I primi contatti degli Ungheresi con gli umanisti greci* című tanulmányban (*Italy and Hungary: Humanism and Art in the Early Renaissance*, eds. Péter FARBAKY, Louis A. WALDMAN, Firenze, Villa I Tatti, 2011, 97–125). – A téma kutatását a Klebelsberg-alapítvány kéthónapos ösztöndíjával 2007-ben Rómában és Firenzében végeztem, az anyaggyűjtést akkor zártam le. Köszönettel tartozom E. Kovács Péternek, aki római tartózkodásom idején figyelemmel kísérte és szakmai tanácsaival segítette munkámat.

<sup>1</sup> Dániel PÓCS, *Holy Spirit in the Library: The Frontispiece of the Didymus Corvina and Neoplatonic Theology at the Court of King Matthias Corvinus*, *Acta Historiae Artium Hungaricarum*, 41 (1999/2000), 169; UŐ, *Mátyás király hatalmi reprezentációja és Firenze az 1480-as években: A Didymus-corvina címlapjának értelmezése és a kódex helye a királyi könyvtár tematikájában*, doktori disszertáció kézirat, Bp., ELTE BTK, 2003, 224.

A keleti és nyugati keresztények uniója, mely a török elleni közös fellépésnek a feltételét jelentette,<sup>2</sup> Konstantinápoly és Velence mellett leginkább Magyarország számára volt létfontosságú, mivel a Magyar Korona országainak (Magyarország, Horvátország, Dalmácia) oszmán bekebelezése a 14. század vége, Zsigmond király nikápolyi veresége (1396) óta elkerülhetetlennek látszott. Míg az uniós zsinaton a tárgyalások folytak, Magyarország kisebb-nagyobb háborúkkal védte magát a török ellen, s éppen az unió megszületésének évében foglalta el az ellenség a stratégiaiul fontos Szendrő várát. Konstantinápoly és Magyarország érdekszövetsége és korábbi diplomáciai kapcsolatai miatt a magyarok más Alpokon túli népeknél is fokozottabban érdeklődtek a görögök zsinati tevékenysége, nyelve és kultúrája, valamint eszmei-filozófiai elköteleződéseiről, ami nem kis mértékben járult hozzá a humanizmus korai magyarországi befogadásához. A görögök és a görög műveltséggel rendelkező itáliaiak ugyancsak kitüntetett figyelmet szenteltek Magyarországnak. Basziliosz (alternatív nevén Ioannész) Bésszarion (Giovanni Bessarione), Francesco Filelfo, Poggio Bracciolini és mások törökellenes szónoklataikban a magyarok török elleni harcaiból idéztek példákat, és az ország hadi vállalkozásainak a támogatására buzdították a keresztény uralkodókat.

*I. Ioannes de Dominis váradi püspök pályája és irodalompartolása*  
*I. 1. Politikai és egyházi karrierje Magyarországon (1433–1444)*

A zsinat eseményei és eszméi olyan jelenségeket is megvilágítanak, melyek eddig érdektelennek látszottak, és olyan személyekre is ráirányítják a figyelmet, akikkel eddig nem vagy csak kevésbé számoltunk. A zsinat egykori nagy hatású diplomatája, Ioannes de Dominis (Dominiszi János; Arbe [Rab], 15. sz. eleje–Várna, 1444. nov. 10.) zenggi (senji), majd váradi püspök<sup>3</sup> már Zsigmond király idejében kivételes hatalomra és befolyásra tett szert a nemzetközi diplomáciában, majd Habsburg Albert király halála (1439) után a magyar politika egyik meghatározó tényezőjévé vált. Úgy tűnik, a humanista kultúra magyarországi befogadásában is fontos szerepet játszott. Teljes biográfiája még megírásra vár. A zsinatról szóló irodalomban ma is említik a zenggi püspököt, de kilété-

<sup>2</sup> Franco CARDINI, *Il concilio e la crociata = Ferrara e il concilio, 1438–1439: Atti del Convegno di Ferrara di studi nel 550° anniversario del concilio dell'unione delle due Chiese d'Oriente e d'Occidente, Ferrara, 23–24 novembre 1989*, ed. Patrizia CASTELLI, Ferrara, Università degli studi, 1992, 3–13.

<sup>3</sup> *Hrvatski biografski leksikon*, red. Trpimir MACAN, III, Zagreb, Leksigrafski Zavod „Miroslav Krleža”, 1993, 492–493; Daniel FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis, apud Sebastianum Coleti, 1769, 127; Manoil SLADOVIĆ, *Povēsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst, 1856 (repr. Gospić–Zagreb, Državni arhiv u Gospiću, 2003), 98–99; BUNYITAY Vince, *A váradi püspökség története*, I, Nagyvárad, 1883, 262–268; Pier Paolo VERGERIO, *Epistolario*, a cura di Leonardo SMITH, Roma, Istituto Storico Italiano, 1934 (Fonti per la storia d'Italia, Epistolario, secolo XIV–XV), 477; Florio BÁNFI, *Salve, Varadino, felice!... La città di S. Ladislao nei rapporti italo-ungheresi*, Corvina: Rassegna italo-ungherese, 3(1940), 829–830; Giovanni REGALATI, *Giovanni de Dominis*, Studi, saggi, appunti (Fiume), 1(1944), 67–78.

vel nemigen foglalkoznak. A régebbi magyarországi szakirodalomban is olvashatunk róla, azonban anélkül, hogy egyértelműen megfogalmazódna a Dominis váradi püspökkel való azonossága.<sup>4</sup> Ma Magyarországon inkább csak váradi püspöki méltósága, valamint az I. Ulászló király megválasztásában végzett diplomáciai munkája miatt tartják számon, a horvát kutatás viszont magyarországi tevékenységének alig szentel figyelmet.<sup>5</sup> Neve a magyar életrajzi lexikonokból hiányzik, s munkásságának megítélése, jelentőségének megfogalmazása is várat még magára.

Ioannes de Dominis több rokona már a 14. század végén Zsigmond király udvarában forgolódott. Apja, András a király híve volt, Zsigmond oldalán részt vett a velencei hadjáratban (1411–1413).<sup>6</sup> Ioannes 1432. november 26-án lett Zengg püspöke, promócióján nyolc kardinális volt jelen.<sup>7</sup> 1433-ban, amikor Zsigmond király Rómába érkezett, hogy német-római császárrá koronáztassa magát, a püspök a pápai udvarban működött. Segítségére sietett királyának ügyei támogatásában, ezért az uralkodó tanácsosává és familiárisává fogadta őt. 1434-ben nemességet adományozott neki és fivéreinek,<sup>8</sup> majd 1437. augusztus 26-án császári palotagróffá emelte őt. Dominis akkor már pápai palotagróf volt. Erdemeiért Zsigmond vele együtt fivéreit és azok örököseit is részesítette a palotagrófi méltóságban.<sup>9</sup> A püspök a kitüntetéseit elsősorban diplomáciai tevékenységének köszönhette. 1434-ben Bázelen a csehekről szóló tárgyalásokon minden zsinati ellenvételt legyőzött, és a császár érdekeit képviselve ő mutatkozott a legkiválóbbnak.<sup>10</sup> A palotagrófi méltóság adományozásának idejéig Zsigmond kétszer küldte őt követségbe IV. Jenő pápához.<sup>11</sup> 1434 nyarán Battista Cicalával együtt a császár követségét vezetve Velencében a Milánó elleni szövetségről tárgyaltak, és a Firenzében tartózkodó pápát is felkeresték.<sup>12</sup> Dominis 1435. október 7-én a császár képviselőjeként jelent meg Bázelen. Novemberben csatlakozott a Zsigmondhoz utazó pápai követhez, Ambrogio Traversarihoz, és vele tért vissza Magyarországra. Traversari követsége nem járt sikerrel, ezért 1436. augusztus közepe tájt Zsigmond Dominist küldte követeként a pápához. Dominis csak a következő év márciusában indult vissza Magyarországra, ezúttal a pápa

<sup>4</sup> FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel*, II, 1418–1526, Bp., Szent István Társulat, 1902, 22–27, 30–43.

<sup>5</sup> Vö. *Hrvatski biografski leksikon*, i. m., 493.

<sup>6</sup> *Uo.*, 489.

<sup>7</sup> *Camera apostolica: Obligationes et solutiones: Camerale primo*, I (1299–1560), ed. Josip BARBARIĆ et al., Zagreb–Rim, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 1996 (Monumenta Vaticana Croatica, 1 – Croatica Christiana: Fontes, 12), 1067. sz., 568.

<sup>8</sup> *Hrvatski biografski leksikon*, i. m., 492.

<sup>9</sup> Miroslav GRANIĆ, *Privilegij cara Sigismunda rapskoj obitelji Dominis iz godine 1437*, Radovi Filozofskog fakulteta a Zadra, 20(9), 1980–1981, 57–62. – Köszönöm Olga Perićnek, hogy az oklevélre felhívta a figyelmemet.

<sup>10</sup> *Uo.*, 58.

<sup>11</sup> *Uo.*

<sup>12</sup> G. NUTI, *Cicala, Battista* = *Dizionario biografico degli italiani*, Roma, Enciclopedia italiana (a továbbiakban: *DBI*), XXV, 1981, 294; *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 5. Abt., Hrsg. Gustav BECKMANN, Göttingen, Vanderhoeck und Ruprecht, 1956 (Deutsche Reichstagsakten, 11), 557–564.

<sup>13</sup> FRAKNÓI, *Magyarország...*, i. m., 23.

delegálta őt a saját követeként a császárhoz.<sup>14</sup> 1437. szeptember elején Zsigmond harmadszor is a pápához küldte, hogy a nevében IV. Jenő és a pápa ellen fellépő bázeliak között közvetítsen,<sup>15</sup> s útközben Velencében is tárgyalásokat folytasson.<sup>16</sup> 1438 februárjában IV. Jenő pápa magyarországi nunciussá nevezte ki Dominist azzal a megbízással, hogy készítse elő a török elleni hadjáratot.<sup>17</sup> Magyarországra érkezéséről ugyanazon év március 15-én már az új uralkodó, I. Albert király tudósította a pápát.<sup>18</sup> A pápa internunciussá is kinevezte, s feladatául tűzte ki, hogy békét közvetítsen a magyar–lengyel viszályban,<sup>19</sup> mely a cseh trónért folyt. Dominis elérte, hogy 1439 februárjában létrejött a fegyverszünet a két uralkodó között.<sup>20</sup> Az egyezség szövegében figyelemre méltó, hogy a fegyverszünet feltételeit a pápa képviselőjeként Dominis állapította meg, és a két uralkodó engedelmesen elfogadta az ő rendelkezéseit.<sup>21</sup>

Ioannes de Dominis további pályafutása már jól ismert Magyarországon. Albert király halála után Magyarországon maradt, itt a magyar politika és diplomácia egyik vezetőjévé vált. Ő állt annak az öttagú magyar követségnek az élén, mely 1440 elején Krakkóban megegyezett III. Ulászló lengyel király (Magyarországon I. Ulászló) magyar királlyá választásáról, és ő fogalmazhatta meg a királlyal kötött hitlevél szövegét.<sup>22</sup> A követség mellett Vitéz János, Magyarország főjegyzője, akkor még zágrábi örkanonok látta el a jegyzői feladatokat.<sup>23</sup> Dominis elnyerte a veszprémi püspökséget,<sup>24</sup> de a pápa nem erősítette meg őt, hanem váradi püspökké nevezte ki. 1440. december 2-án a magyarok azért folyamodtak a pápához, hogy a zágrábi püspökséget adományozza neki.<sup>25</sup> I. Ulászló a pápának írt levelében úgy vélte, hogy Dominis még ennél is nagyobb méltóságot (bíbornokságot) érdemel. A királynak szóló válaszában a pápa kifejezte azt a reményét, hogy még a váradi püspökségnél is magasabb egyházi stallumot biztosíthat majd számára.<sup>26</sup>

<sup>14</sup> *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 6. Abt., 1435–1437, Hrsg. Gustav BECKMANN, Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1901 (*Deutsche Reichstagsakten*, 12), 30, 40–45, 168.

<sup>15</sup> *Uo.*, 239–241, 262.

<sup>16</sup> *Uo.*, 203–205.

<sup>17</sup> Odoricus RAYNALDUS, *Annales ecclesiastici, ... notae chronologicae, criticae ...* autore Joanne Dominico MANSI, IX, Lucae, Leonardus Venturinus, 1752, 281–282; LUKCSICS Pál, *XV. századi pápák oklevelei*, II, Bp., 1938, 608. sz., 174.

<sup>18</sup> *Deutsche Reichstagsakten unter König Albrecht II.*, 1. Abt., 1438, Hrsg. Gustav BECKMANN, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1957 (*Deutsche Reichstagsakten*, 13), 167.

<sup>19</sup> Joseph GILL, *The Council of Florence*, Cambridge, Cambridge University Press, 1959, 136; RAYNALDUS, *i. m.*, 282, 327.

<sup>20</sup> Johann Friedrich BÖHMER, *Regesta imperii*, hrsg. Kommission für die Neubearbeitung der Regesta Imperii, XII, *Albrecht II, 1438–1439*, bearb. von Günther HÖDL, Wien–Graz–Köln, Hermann Böhlau, 1975, 913. sz., 211.

<sup>21</sup> FRAKNÓI, *Magyarország... i. m.*, 33.

<sup>22</sup> KUBINYI András, *Vitéz János a jó humanista és a rossz politikus = A magyar történelem vitatott személyiségei*, kiad. Magyar Történelmi Társulat, Bp., Kossuth, 2002, 11.

<sup>23</sup> Vö. Iohannes VITÉZ de Zredna, *Opera quae supersunt*, ed. Iván BORONKAI, Bp., Akadémiai, 1980 (*Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* [a továbbiakban: BSMRAe]), 169–170.

<sup>24</sup> FRAKNÓI, *Magyarország... i. m.*, 40.

<sup>25</sup> *Uo.*, 41.

<sup>26</sup> *Uo.*, 42–43; REGALATI, 3. jegyzetben *i. m.*, 75.

Dominis nunciusi tevékenységét teljes siker koronázta, 1440. augusztus 4-én a királyi tanács tagjaként ő is aláírta a határozatot a török elleni nagy háborúról.<sup>27</sup> Bár országos ügyeket tárgyalva gyakran tartózkodott Budán,<sup>28</sup> püspöki székhelyét sem hanyagolta el. 1443 tavaszán, mikor egy vihar ledöntötte a váradi székesegyház egyik tornyát, részt vett a mentési munkában. Köztudomású, hogy Szent László fejereklyéjét, mely csodálatos módon épségben maradt,<sup>29</sup> magához ölelve, ő vitte ki a székesegyházból. 1444-ben Dominis 400 vitézével Váradról hadba vonult, és elesett a várnai csatában.<sup>30</sup>

Dominisnak szerepe lehetett Vitéz János egyházi karrierje alakulásában, amely még Albert király uralkodása idején kezdődött. 1438. augusztus 14-én Ferrarában, a zsinati székhelyen keletkezett az a szupplikáció, melyben leírják, hogy Gregorius de Varas zágrábi örkanonok halála után maga Albert király prezentálta a megürült zágrábi örkanonoki tisztségbe Zrednamelléki Dénes (= Dénes fia), *alias* Zrednamelléki Gele Jánost, a zágrábi egyház klerikusát,<sup>31</sup> vagyis Vitéz Jánost, és arra kéri a pápát, hogy a tisztséget neki adományozza. A folyamodvány természetesen nem bizonyíték arra, hogy Vitéz személyesen jelen volt Ferrarában, de ez nem is kizárt. Míg korábban a kérelmezők személyes megjelenését kívánták a pápai udvarban, a 15. században referendariusok foglalkoztak a kérelmek benyújtásával,<sup>32</sup> de a személyes jelenléte továbbra is jó néven vették. A zsinaton egyébként is mindenkit szívesen láttak. 1437. október 1-jén, Bolognában kelt *Doctoris gentium* bullájában a pápa hírül adta a keresztény világnak, hogy a bázeli zsinat Ferrarában folytatódik. A bullához mellékelte enciklikában közölte, hogy minden rendű és rangú klerikust és laikust meghív Ferrarába, és mindenki számára *salvus conductus* biztosít.<sup>33</sup> A zsinat új színhelye, ahol, mint tudjuk, Guarino Veronese működött, nagy vonzerőt jelentett a literátusok számára. Nem elképzelhetetlen, hogy Vitéz is tagja volt pl. annak a követségnek, melyet trónra lépése után Albert király Ferrarába küldött azzal a céllal, hogy hírül adja királlyá választását. A követség 1438. július 1-jén nagy katonai díszkísérettel („cum magna militum comitiva”) érkezett Ferrarába.<sup>34</sup>

<sup>27</sup> *Hrvatski biografski leksikon*, 3. jegyzetben *i. m.*, 493.

<sup>28</sup> Bővebben lásd KUBINYI, *i. m.*, 11.

<sup>29</sup> BUNYITAY, 3. jegyzetben *i. m.*, 265.

<sup>30</sup> *Uo.*, 267.

<sup>31</sup> „Albertus, rex Hungarie [...] devotum vestrum Iohannem Dionisii alias Gele de Zrednamelleki, clericum Zagradiensis diocesis, devoto vestro vicario in spiritualibus pastore carente ecclesie Zagradiensis presentavit”. *Povijesni spomenici zagrebačke biskupije – Monumenta Historica Episcopatus Zagradiensis*, VI (1421–1440), ed. Andrija LUKINOVIĆ, Zagreb, Kršćanska Sadašnjost Hrvatski Državni Arhiv, 1994 (Croatica Christiana – Fontes 4, Monumenta Historica 2), 512. sz., 539; LUKCSICS, *XV. századi... i. m.*, 576. sz., 729; RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról* = R. Sz. Á., „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28), 26–28. – Vitéz nevérol: PAJORIN Klára, *Vitéz János vezetéknévéről = Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. születésnapjára*, kiad. Rebakucs, Bp., Balassi, 2001, 18–19.

<sup>32</sup> ÁLDÁSY Antal, *Olaszországi történelmi kutatások*, MKsz, 1 (1892–1893), 241.

<sup>33</sup> Horatius IUSTINIANUS, *Acta sacri oecumenici Concilii Fiorentini*, Romae, S. Congr. de Fide Propaganda, 1638, 89–90.

<sup>34</sup> GILL, 19. jegyzetben *i. m.*, 136, 5. jegyzet.

Albert király nemcsak az örkanonok, hanem a zágrábi püspök személyére vonatkozóan is javaslatot tett a pápának. Mint írta, elsősorban Thallóczy Máté dalmáciai bán miatt, aki lekötölte őt szolgálataival.<sup>35</sup> A bán unokaöccsét, Korcsulai Kristóf (= Kristóf fia) Ábelt (Abel Cristofori de Corzula) szánták a püspökségre, akinek a kinevezési kérelmét Dominis terjesztette elő és szorgalmazta.<sup>36</sup> Dominis Vitéz előmenetelét is támogathatta. Földik voltak, egy politikai táborba tartoztak, és később egyházi hivatalukban, Váradon is együtt dolgoztak. 1440-ben, amikor zágrábi örkanonokként és a magyar kancellária protonotáriusaként formába öntötte az I. Ulászlóval kötött egyezség szövegét, Vitéz mindenestre már Dominis oldalán állt.<sup>37</sup> Dominis váradi püspöksége idején Vitéz elnyerte a váradi prépostságot (1441),<sup>38</sup> majd előjárója halála után, 1445-ben a püspöki széket. A váradi püspökség, melynek Dominis az élén állt, Andrea Scolari püspöksége idején – mint ismeretes – erős firenzei befolyás alatt állt.<sup>39</sup> A firenzei jelenlét a püspöki székhelyen Dominis idején sem hiányzott. A préposti hivatalban Vitéz azt a firenzei Conrado di Cardini decretorum doctort váltotta fel, aki két évtizedig működött Váradon,<sup>40</sup> és Poggio Bracciolinival is személyes kapcsolatban állt. Amikor Cardini Zsigmond követeként túl sok ideig maradt Firenzében, Poggio írt engesztelő levelet a császárnak.<sup>41</sup>

## I. 2. Dominis humanista kapcsolatai

### I. 2. 1. Ambrogio Traversari pápai követ kíséretében Magyarországon (1435–1436)

Ioannes de Dominis irodalmi érdeklődéséről és munkásságáról nem tudunk, azonban a róla szóló adataink és fényes diplomáciai karrierje alapján bizonyosnak látszik, hogy korszerű és gazdag műveltséggel rendelkezett. A hozzá írt irodalmi episztolákból arra következtethetünk, hogy ismert humanista kortársai egyenrangú szellemi partnernek tekintették, és barátságukra méltatták. Korábban megfogalmazódott az a hipotézis, hogy egy kódexbejegyzés írója (Ioannes Damiani de Dominis de Jadra), aki Paolo Pergolánál tanult, azonos lehetett vele.<sup>42</sup> Ezt feltételezni hiba volt, ugyanis tudjuk, hogy püspökünk

<sup>35</sup> Vö. „...qui novissime nunc nostra in assumptione ad gubernacula hujus regni ita se habuit, ut et a me merito honorari debeat et sanctitati carus esse” (*Deutsche Reichstagsakten unter König Albrecht II.*, 18. jegyzetben *i. m.*, 167–168, 3. jegyzet).

<sup>36</sup> FRAKNÓI, *Magyarország...*, *i. m.*, 27, 31; vö. *Povijesni...*, *i. m.*, 554–555.

<sup>37</sup> VITÉZ, *Opera*, *i. m.*, 170.

<sup>38</sup> BUNYITAY, *i. m.*, 264.

<sup>39</sup> BALOGH Jolán, *Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége*, *ArchÉrt*, 40(1923–1926), 173–188.

<sup>40</sup> BUNYITAY, *i. m.*, 264; LUKCSICS, *XV. századi pápák oklevelei*, *i. m.*, 657. sz., 187, 755. sz.

<sup>41</sup> FRAKNÓI Vilmos, *Vitéz János esztergomi érsek élete*, Bp., Szent István Társulat, 1879 (Házi Könyvtár, 30), 18.

<sup>42</sup> Klára PAJORIN, *Per la storia della novella: Due narrationes umoristiche e un frammento di 'racconto' di Pier Paolo Vergerio = Syntagmata: Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy*, eds. Dirk SACRÉ, Jan PAPY, Leuven, Leuven University Press, 2009 (*Supplementa Humanistica Lovaniensia*, 26), 39–40.

apját Andrásnak hívták,<sup>43</sup> a kódexbejegyzés-író János pedig ismert személy, aki a püspök egyik fivérének, Damjának volt a fia.<sup>44</sup> Elképzelhető, hogy fivéréhez és unokaöccséhez hasonlóan a iadrai (vagyis zarai) „előnevet” a mi János püspökünk is használta „nemesi előnévként”, vagy a környezetében hívták így. 1403-ban ugyanis az apját, Andrást fiatal együtt felvették Zara (Zadar) nemesei közé.<sup>45</sup> Korábban a Callimachus Experiens Szánoki-életrajzában név nélkül tárgyalt váradi püspököt megpróbáltam Ioannes de Dominisszal azonosítani.<sup>46</sup> Mint a kritikai kiadásból tudjuk, a Szánoki-életrajz kódexének a margóján a püspökre vonatkozóan a „Ioannes de Gara” név olvasható. Ez formailag nagyon hasonlít a Ioannes de Zara névre. A püspököt Gregorž z Sanoka környezetében hívhatták „Ioannes de Zara”-nak, s ennek a névnek vagy írott változatának a téves értelmezésével keletkezhetett a Callimachus Experiens-kiadásból ismert „Ioannes de Gara” név. Ismeretes, hogy a 15. század elején, amikor még hiányoztak vagy még nem szilárdultak meg a családnevek, egy személy élete során különféle neveken nevezhette magát, s mások is hívhatták többféleképp. Előfordult, hogy valakit több vezetéknevvvel is jelölték.<sup>47</sup> Püspökünk „hivatalos” neve János volt, s emellett alkalmanként – a kor névhasználati szokásai szerint – János nevét különféle titulusokkal (zenggi, váradi püspök) illeték. Az ő korában gyakran az eredet-, illetve születési helynév szolgált megkülönböztető névül.

Fiatal korában Dominis Velencében barátkozott össze Ambrogio Traversari<sup>48</sup> kamalduli rendfőnökkel, a jeles görögstudóssal, aki már a zenggi püspöki szék megszerzésében is támogatta őt.<sup>49</sup> Mindketten közeli kapcsolatban álltak a híres velencei humanistával, Francesco Barbaróval. Mint a humanisták általában, Barbaro diplomáciai tevékenységet is végzett. 1437 tavaszán Velence őt kívánta Zsigmondhoz küldeni követeként.<sup>50</sup> Barbaro azonban megbetegedett, és levélben kérte Dominis és Kaspar Schlick birodalmi kancellár közbenjárását, hogy engeszteljék ki a császárt amiatt, hogy el kellett halasztania küszöbön álló útját.<sup>51</sup> A császárral Traversari is korán kapcsolatba került. 1433-ban Ferrarában az uralkodó a humanista szerzetes személyes kérésére erősítette meg a kamalduli

<sup>43</sup> Hrvatski biografski leksikon, i. m., 490.

<sup>44</sup> *Uo.*, 492.

<sup>45</sup> *Uo.*, 489.

<sup>46</sup> PAJORIN Klára, *Vitéz János műveltsége*, ItK, 108(2004), 538–539.

<sup>47</sup> MIKESY Sándor, *Miért alakultak ki vezetékneveink?*, Bp., 1959 (javított klny.: MNyr, 83), 4.

<sup>48</sup> Charles L. STINGER, *Humanism and the Church Fathers: Ambrogio Traversari (1386–1439) and Christian Antiquity in the Italian Renaissance*, Albany, State University of New York Press, 1977; *Ambrogio Traversari, un monaco e un monastero nell'Umanesimo fiorentino*, ed. Salvatore FRIGERIO, [Siena], Edizioni Camaldoli, (1988); Ida Giovanna RAO, *Ambrogio Traversari al concilio di Firenze = Firenze e il concilio del 1439: Convegno di studi...*, Firenze, 1989, ed. Paolo VITI, Firenze, Olschki, 1994, 577–593; APRÓ István, *Ambrogio Traversari Magyarországon (1435–1436)*, Szeged, M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem, 1935 (A szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Közép- és Újkori Történeti Intézete, 3).

<sup>49</sup> FARLATI, 3. jegyzetben i. m., 127.

<sup>50</sup> *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 6. Abt., 14. jegyzetben i. m., 172.

<sup>51</sup> Francesco BARBARO, *Epistolario*, ed. Claudio GRIGGIO, Firenze, Olschki, 1999, II, 159–162.

rend kiváltságait.<sup>52</sup> Traversari hálából Ióánnész Khrüszosztomosz *Vitáját* ajándékozta Zsigmondnak, melyet ő fordított le görögből latinra.<sup>53</sup> Ugyanabban az évben *Vitae philosophorum* címmel latinra fordította Diogenész Laertiosz filozófuséletrajz-gyűjteményét is. Ez a mű – elsősorban Epikurosz életének és munkásságának tárgyilagos bemutatásával – a „libertas philosophandi” útját egyengette, és nagy szemléletformáló hatást gyakorolt Traversari kortársaira.<sup>54</sup> Bár adatunk nincs rá, Magyarországon ezt a könyvét is ismerhették.

Magyarország literátus elitje Traversari műveltségéről és szónoki tehetségéről személyes benyomást szerzett 1435–1436 fordulóján Zsigmond udvarában. Magyar kapcsolatai alapján elképzelhető, hogy művei is – melyek közül több a Bibliotheca Corvinianában is fellelhető volt<sup>55</sup> – korán eljutottak Magyarországra. Traversari 1435-ben a pápa képviselőjeként érkezett a császárhoz.<sup>56</sup> Bázélból november 6-án régi jó ismerősével, Dominisszal együtt indult útnak, aki nem sokkal azelőtt a császár követeként érkezett vissza a zsinatra.<sup>57</sup> Együtt utaztak Magyarországra, ahol Traversari visszaindulásáig (1436. január 26.)<sup>58</sup> mindvégig együtt voltak. Magyarországi élményeiről Traversari levélben számolt be a pápának és a zsinat legátusának, Giuliano Cesarini kardinálisnak, valamint itáliai barátainak, és Zsigmondnak is leírta benyomásait az útról. A két követ kalandos út után december 5-én érkezett meg Tatára, ahol a császár vadászkastélya állt. Ott várokoltak Zsigmondra, aki éppen vadászott. Visszaérkezve Tatára, a király röviden tárgyalt velük, de sietett is tovább, és csak karácsony másnapján, Székesfehérváron hallgatta meg Traversarit nyilvános audiencián.<sup>59</sup> A humanista addig körülnézett a kies szépségű Tatán, és megcsodálta a környéket, valamint a császártól létesített roppant nagy halastavat.<sup>60</sup>

Traversari két beszédet mondott Magyarországon, az egyiket magánkihallgatáson adta elő Zsigmondnak.<sup>61</sup> Arra kérte az uralkodót, hogy segítsen feloszlatni a pápával szembe helyezkedő zsinatot, szolt a pápát ért sérelmekről, s tárgyalt a zsinat áthelyezéséről egy másik, Bázelnál kedvezőbb fekvésű városba, amely a Nyugatra várt görög császárnak és

<sup>52</sup> Ambrosius TRAVERSARIUS, *Latinae epistolae*, ed. Petrus CANNETUS, accedit eiusdem *Ambrosii vita...* a Laurentio MEHUS, Florentiae, ex typographio Caesareo, 1759 (rist. Bologna, Forni, 1968), col. 90 (*Pro privilegiorum Camaldulensium confirmatione ad imperatorem Sigismundum* című beszéde kiadva *uo.*, coll. 1142–1144); STINGER, *i. m.*, 176.

<sup>53</sup> Vö. TRAVERSARIUS, *i. m.*, 174. sz., col. 235.

<sup>54</sup> Cesare VASOLI, *La cultura fiorentina al tempo del Traversari* = C. V., *Tra „maestri” umanisti e teologi: Studi quattrocenteschi*, Firenze, Le Lettere, 1991 (La Nuova Meridiana, 8), 85.

<sup>55</sup> Lásd alább, 117. jegyzet.

<sup>56</sup> Követségéről lásd STINGER, *i. m.*, 193–197.

<sup>57</sup> „...una cum Imperatoris Legatis, qui nobiscum ex Concilio proficiscebantur, et quorum societas magno nobis usui fuit” (TRAVERSARIUS, *i. m.*, 603. sz., col. 712).

<sup>58</sup> Vö. APRÓ, *Ambrogio Traversari Magyarországon*, *i. m.*, 57.

<sup>59</sup> Bővebben: STINGER, *i. m.*, 193–194.

<sup>60</sup> Bővebben: *Sebastiano Abbati S. Salvatoris*, Tata, 1435. dec. 15. = TRAVERSARIUS, *i. m.*, 693. sz., col. 793.

<sup>61</sup> Lásd *uo.*, coll. 1158–1161.



küldöttségének, valamint a pápának könnyebben megközelíthető lett volna.<sup>62</sup> Ez utóbbi fontos szempont volt Zsigmond számára is, aki tevékenyen részt vett a zsinat munkájában. Korábban, 1433. október 11-től 1434. május 11-ig személyesen Bázélban tartózkodott, és irányította a zsinati tárgyalásokat.<sup>63</sup> A színhelyül ajánlott városok elfogadását a császár – mint mondta – megfontolásra érdemesnek tartotta, de később helyettük a saját királysága központját, Budát javasolta, részletekbe menő argumentációval bizonyítva a hely alkalmasságát, és precíz összeírásokat mellékelve garanciákat vállalt a zsinaton részt vevők megfelelő élelmezésére és elszállásolására. Tudjuk, hogy nem fogadták el az ajánlatát.<sup>64</sup> Zsigmond kivételes diplomáciai ügyintézése és a követ iránti jóindulata miatt Traversari nem érzékelte, csak később tudta meg, hogy az uralkodót nem sikerült befolyásolnia, vagyis a zsinati atyákkal szembefordítania. Pedig Dominis is mindvégig tanácsokkal látta el és segítően támogatta a rendfőnököt diplomáciai munkájában. Igaz, ott voltak a zsinat pápaellenes küldöttei is, akik Bázélból Budára vezető útukon, már Ulmban utolérték őket.<sup>65</sup> Budáig a sarkukban voltak, és akadályozták a pápa követének munkáját. Traversari ragaszkodott hozzá, hogy nyilvános beszédét ők is meghallgassák.

Traversari a legelőkelőbb és igen nagy publikum előtt mondta el másik beszédét a császárnak a székesfehérvári nyilvános audiencián. Zsigmond családja teljes számban, vagyis lánya, Erzsébet és veje, Habsburg Albert is jelen volt a fogadáson, továbbá a bosnyák király, a csehek követei,<sup>66</sup> Marchiai Jakab, Brunoro della Scala, Schlick Gáspár birodalmi kancellár, Pálóczy György esztergomi érsek és több magyar püspök, Báthory István országbíró, Thallóczy Máté horvát–dalmát–szlavón bán és az udvari főtisztviselők hallgatták a követ szónoklatát, amely nagy tetszést aratott.<sup>67</sup> A követ szép szavai azonban nem érték el a Rómában kívánt eredményt Zsigmondnál, ezért Traversari kegyvesztett lett a pápánál.<sup>68</sup> Zsigmond ezután Ioannes de Dominist küldte el követeként a pápához, arra kérve az egyházfőt, hogy neki engedélyezze a zsinat helyének kiválasztását.<sup>69</sup> IV. Jenő ekkor – mint említettük – a saját szószólójaként alkalmazva őt, küldte vissza a püspököt a császárhoz. A Dominisnak szóló követi utasításban azt írták, hogy minden kincsnél és hadseregnél többet ér, ha Zsigmond az egyik zsinati követét, a lübecki püspököt (Johannes Schele) visszahívja, és helyette Ioannes de Dominist delegálja, aki kész

<sup>62</sup> STINGER, *i. m.*, 194–195.

<sup>63</sup> HOÓR-TEMPIS István, *Zsigmond király és császár a baseli zsinaton (1433–1434)*, Bp., Attila ny., 1929, 6–8; JÖRG K. HOENSCH, *Kaiser Sigismund: Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit, 1368–1437*, München, Beck, 1996, 400–428.

<sup>64</sup> ÁLDÁSY Antal, *A baseli zsinat áthelyezése Budára*, klny. = *Budapest régiségei*, VII, Bp., Franklin Társulat, 1900.

<sup>65</sup> Vö. TRAVERSARIUS, *i. m.*, 51. sz., 87.

<sup>66</sup> Bővebben lásd APRÓ, *i. m.*, 47–48.

<sup>67</sup> *Uo.*, 47–51; TRAVERSARIUS, *i. m.*, 16. sz., col. 35. – A beszédet lásd TRAVERSARIUS, *i. m.*, coll. 1151–1158.

<sup>68</sup> Vö. *Concilium Basiliense: Studien und Dokumente zur Geschichte der Jahre 1431–1437*, Hrsg. Johannes HALLER, Basel, Historische und Antiquarische Gesellschaft, 1896 (Concilium Basiliense: Studien und Quellen, 1), 136.

<sup>69</sup> *Uo.*, 151–152.

együttműködni a pápai legátusokkal.<sup>70</sup> Traversarihoz hasonlóan azonban pápai követként Dominis sem ért el eredményt Zsigmondnál, a császárt ő sem tudta meggyőzni arról, hogy forduljon szembe a pápa ellen lázadó zsinati atyákkal.<sup>71</sup>

Traversari műélvezetekről is említést tett leveleiben, igaz, meglehetősen nagy általánosságokban. Cosimo de' Medicinek pl. azt írta, hogy Székesfehérváron nagy kincsgyűjteményeket néztek meg.<sup>72</sup> Itáliába visszaindulva, Budán Zsigmond kívánságát teljesítve látogatást tettek a császár által építtetett budai várpalotában, amelyet főképp Dominis kívánt látni, aki hosszú szakaszon elkísérte a hazafelé tartó Traversarit.<sup>73</sup> Traversari elragadtatottan tudósítja a pápát és itáliai barátait budai benyomásairól, és Bécsből írt egyik levelében Zsigmondnak is leírja élményeit. Úgy véli, hogy nagyobb tömegű építmény nincs a földkerekségen, ugyanakkor a palota egyes részletei nagyszerűek és kecsesek, és az egész épület felülmúlja Xerxész egykori, világhírű palotáját.<sup>74</sup> Traversarira mély benyomást tett a várpalotában egy „igen tágas, csodálatos, gyönyörű” oszlopcsarnok (peripatus), és szép halastavakat, kerteket látott.<sup>75</sup>

### I. 2. 2. Pier Paolo Vergerio társaságában

Ioannes de Dominis Magyarországon kapcsolatba került földijével, az isztriai Pier Paolo Vergeriával. Vergeriónak mindössze három Közép-Európában írt levele maradt fenn, ezek egyike Dominishoz szól.<sup>76</sup> Az episztola 1436 vége előtt,<sup>77</sup> tehát éppen Ambrogio Traversari magyarországi követsége tájt keletkezett. Itáliában Vergerio Dominisnak írt episztoláját, úgy tűnik, éppen Ambrogio Traversari népszerűsítette. Niccolò Leonardo velencei orvosdoktor 1437 májusában Vergeriónak arról írt, hogy nagy örömmel olvasta a Dominisnak címzett levelét. Ismeretes, hogy Niccolò dei Leonardi Ambrogio

<sup>70</sup> „Non aurum, non argentum, non exercitum terrestrem aut navalem sanctissimus dominus noster postulat, sed ut Lubicensem episcopum inde revocet et prefatum episcopum Segniensem illuc destinat cum legatis sue sanctitatis [...] cooperaturum...” (Idézve: *Concilium Basiliense*, i. m., 152.) – A Dominisnak szóló megbízólevelet lásd *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, 6. Abt., 14. jegyzetben i. m., 40–45.

<sup>71</sup> *Concilium Basiliense*, i. m., 153.

<sup>72</sup> „...thesaurus maximus, in auro, et argento, et gemmis variis” (TRAVERSARIUS, i. m., 255. sz., col. 335).

<sup>73</sup> „Oravit Rex, ut Budam simul iremus visuri Castrum ab eo conditum, quia id Episcopus noster homo plane bonus, atque integer vehementer adpeteret” (uo., 51. sz., col. 88).

<sup>74</sup> „...structurae moles tam vasta, ut nullam toto Orbe maiorem reperiri posse arbitremur. Eius omnia membra adeo magnifice, tam decenter instructa sunt, ut ad gratiam nihil possit accedere; singulaeque, ut dictum est, partes secum de pulchritudine, et magnificentia certare videntur, ut quod primum admiremur non occurrat, nisi quod simul omnia inspecta excedunt omnem admirationem, vixque arbitramur Xerxis illam formosissimam Regiam, de qua tam multa praedicantur, huic tuae conferendam” (uo., 175. sz., coll. 236–237).

<sup>75</sup> „Transivimus ad contuendum peripatum illum spatiosissimum, prospectu omnino mirabilem, plenumque voluptatis.” (Uo., col. 237.)

<sup>76</sup> VERGERIO, 3. jegyzetben i. m., 388–395. A levél tartalmáról és műfajáról bővebben lásd PAJORIN, *Per la storia della novella*, 42. jegyzetben i. m.

<sup>77</sup> Uo., 388, 1. jegyzet.

Traversari barátja és levelezőtársa volt,<sup>78</sup> és így valószínű, hogy tőle kapta meg Vergerio Dominisnak írt levelét. Később, Magyarországon megtelepedve Budán bizonyára nyitva állt Dominis előtt Vergeriónak a háza. Ő lehetett Callimachus Experiens művében az a Ioannes de Garával azonosított váradi püspök, aki az 1440-es évek elején Vergerio házában döntőbíróként részt vett az irodalmi versenyeken, vitákon.<sup>79</sup>

Dominis Vergeriónál mint a házigazda fő bizalmasát viszontláthatta Giuliano Cesarini kardinálist, a bázeli zsinat egykori legátusát, akit 1442-ben a pápa legátusként Közép-Európába küldött, hogy közvetítsen I. Ulászló és III. Frigyes viszályában, s előkészítse a török elleni keresztes háborút.<sup>80</sup> Mint ismeretes, Vergerio a végrendeletében – Iacopo Ammannati fafaragó művész mellett – Cesarinit bízta meg végakarata végrehajtásával.<sup>81</sup> Budán Dominis a görög tudós és kódexgyűjtő diplomatával, Cristoforo Garatone koronéi püspökkel is kellett hogy találkozzék, aki korábban a görögök meghívását és Nyugatra érkezését intézve a pápa megbízásából többször járt Konstantinápolyban, majd a zsinaton görög tudásával segítette az érdemi munkát. Garatone 1442-ben magyarországi nunciusként ugyanazt a feladatot, a török elleni hadjárat szervezését kapta a pápától, mint korábban Ioannes de Dominis. Később, az 1448. évi hadjárat előkészületei idején pápai legátusként érkezett Hunyadi János kormányzóhoz, és ahogy egykor legátuselődje, Cesarini Várnánál, Garatone maga is a török ellen harcolva, a rigómezei (Koszovó) ütközetben halt hősi halált.<sup>82</sup>

Ioannes de Dominis bizalmas kapcsolatban állt Kaspar Schlickkel, Zsigmond és Albert volt kancellárjával, Enea Silvio Piccolomini barátjával és támogatójával. Piccolomini, a bázeli zsinat egykori titkára, aki Bázisban maradt a „conciliabulus”-okkal, vagyis a pápával szembehelyezkedő zsinati atyákkal, III. Frigyes kancelláriájában állást nyerve Schlicknek, a kancelláron keresztül kísérte figyelemmel a magyarországi eseményeket és Dominis tevékenységét. Fennmaradt Schlicknek egy levele a váradi püspökhöz, Dominishoz, melyet Piccolomini stilizált.<sup>83</sup>

<sup>78</sup> Uo.; G. RAVEGNANI, *Leonardo, Niccolò* = *DBI*, 12. jegyzetben *i. m.*, LXIV, 2005, 420–421; V. ZACCARIA, *Niccolò Leonardi, i suoi corrispondenti e una lettera inedita di Pier Paolo Vergerio*, *Atti e Memorie dell'Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti*, Cl. di scienze morali, lettere ed arti, 95(1982–1983), 95–116.

<sup>79</sup> Lásd 46. jegyzet.

<sup>80</sup> A. A. STRNAD, K. WALSH, *Cesarini, Giuliano* = *DBI*, 12. jegyzetben *i. m.*, XXIV, 1980, 188–195; FRANKÓI Vilmos, *Cesarini Julián bíbornok magyarországi pápai követ élete*, Bp., 1890, 17.

<sup>81</sup> VERGERIO, 3. jegyzetben *i. m.*, 469–470.

<sup>82</sup> G. MORO, *Garatone, Cristoforo* = *DBI*, *i. m.*, LII, 1999, 234–238; Ludwig MOHLER, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, I–III, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1923–1942 (Neudr.: Aalen, Scientia, 1967), I, 82–88; Luigi PESCE, *Cristoforo Garatone, trevigiano, nunzio di Eugenio IV*, Roma, Herder, 1975 (Quaderni della Rivista di storia della Chiesa in Italia, 3); Klára PAJORIN, *Antiturcica negli anni quaranta del '400: Le epistole di Francesco Filelfo, di Poggio Bracciolini e di János Vitéz*, *Camœnæ Hungaricæ*, 3(2006), 23–24.

<sup>83</sup> *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, Hrsg. Rudolf WOLKAN, I. Abt., *Briefe aus der Laienzeit (1431–1435)*, II, *Amtliche Briefe*, Wien, Hölder, 1909 (Fontes rerum Austriacarum, 2. Abt. Diplomataria et acta, 62), 24–26.

I. 2. 3. *Geórgiosz Trapezuntiosz irodalmi műve a zsinati eseményekről Dominis számára (1441)*

Dominis Magyarországon megtelepedve is figyelemmel kísérte a zsinat eseményeit. 1441-ben Geórgiosz Trapezuntiosz (Giorgio da Trebisonda, Trebizondi György) írt neki episztola formában egy prófétikus látomást a zsinatra érkezett etióp követekről és az Antikrisztus idejéről (*De adventu legatorum ex Ethiopia et de Antichristi temporibus*).<sup>84</sup> Tájékoztatta őt az etiópok és jakobiták Firenzébe érkezéséről és uniós tárgyalásairól, szembeállítva egységre törekvésüket és a pápa iránti hódolatukat a bázeli „conciliabulus”-ok szakadár magatartásával,<sup>85</sup> mely szerinte az Antikrisztus eljövételét szolgálta. Trapezuntiosz Szent Pálnak a thesszalonikaiakhoz írt jövendöléseit vette alapul a látomásához,<sup>86</sup> és kétszer is utalt Sába királynőjének Salamon királynál tett látogatására.<sup>87</sup> Követségük érkezését a Sábáéhoz hasonlítva, firenzei beszédében a bibliai történetet az egyiptomi király követe, András apát is alkalmazta.<sup>88</sup> Úgy látszik, a hasonlat a zsinat idején közismert volt. Minden firenzei tudhatta, hogy a város történetének nagy eseményére, a Firenzében kötött unióra kívánt emlékeztetni Lorenzo Ghibertinek a bibliai találkozást megjelenítő ábrázolása a Battistero bronzkapuján.<sup>89</sup> Trapezuntiosz levelében a megszemélyesített egyház mondja el, hogy maguk a keresztények készítik elő szakadárságukkal az Antikrisztus eljövételét, s ha van még remény, az kizárólag az egyiptomiak magatartásának köszönhető.<sup>90</sup> Befejezésül a levélíró azt kérte Doministól, akinek – mint írta – „királyokhoz és fejedelmekhez van bejárása”, hogy minden erejével, szóval és tettel, munkával és tudásával fáradozzék az egyház javáért.<sup>91</sup>

Feltételezhető, hogy Vitéz János szellemi horizontjának kitágulására Ioannes de Dominis és barátai is hatással voltak. Köztudomású, hogy a várnai tragédia és Dominis, valamint Vergerio halála után Vitéz Itália felé vette az útját tanulás („pro studio”) céljából. Mint írta, „*lelke*” vágyott erre az útra.<sup>92</sup> Zágrábba jutott el, ahonnan visszafordult, mert Thallóczy Máté bán megakadályozta, hogy továbbutazzék.<sup>93</sup> Ezután egy ideig a Hunyadi melletti titkári hivatal elvállalása és váradi püspöki kinevezése miatt nem gondolhatott külföldi tanulmányokra, de ezekről továbbra sem mondott le. „Mert – fogal-

<sup>84</sup> *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents*, ed. John MONFASANI, Binghamton NY, Renaissance Society of America, 1984 (Medieval and Renaissance Texts and Studies, 8), 261–267.

<sup>85</sup> *Uo.*, 263.

<sup>86</sup> Bővebben lásd John MONFASANI, *George of Trebison: A Biography and a Study of His Rhetoric and Logic*, Leiden, Brill, 1976 (Columbia Studies in the Classical Tradition, 1), 49–50.

<sup>87</sup> *Uo.*, 263, 267.

<sup>88</sup> RAYNALDUS, 17. jegyzetben *i. m.*, 367.

<sup>89</sup> STINGER, 48. jegyzetben *i. m.*, 174; PÓCS, *Holy Spirit*, 1. jegyzetben *i. m.*, 166.

<sup>90</sup> *Uo.* *Collectanea Trapezuntiana, i. m.*, 266.

<sup>91</sup> „...deus tibi ad reges ac principes aditum dedit. Tanto ergo magis, quanto magis potes, verbis, re, labore ac studio niti pro ecclesia debes” (*uo.*, 267).

<sup>92</sup> „...via, quam optabat animus”. VITÉZ, *Opera*, 23. jegyzetben *i. m.*, 60, 25. sor; VITÉZ János *Levelei és politikai beszédei*, kiad. BORONKAI Iván, jegyz. BELLUS Ibolya, ford. UÓK, Bp., Szépirodalmi, 1987 (Magyar Ritkaságok), 81.

<sup>93</sup> VITÉZ, *Opera, i. m.*, 60–61 és *b* jegyzet; VITÉZ *Levelei, i. m.*, 81.

mazta 1448-ban – a nemes, a tulajdon fényére sokat adó lélek méltatlanságnak tartja, hogy ez a mi parlagi pallérozottságunk gúzsba kösse”.<sup>94</sup> Ehhez a közismert mondatához a *Leveleskönyv* kiadója, Ivanich Pál a következő jegyzetet írta: „A lélek tulajdon fényének itt a tudományt nevezi, amelyet jobb e hazán kívül keresni.”<sup>95</sup>

Tanulmányútjának meghiúsulása nem tántorította el Vitézt vágyai megvalósításától. Ismeretes, hogy 1451. április 29-én V. Miklós pápa engedélyezte neki, hogy latin és görög tanulmányok céljából püspöki székhelyét elhagyja, s Keletre vagy/és Nyugatra távozzék.<sup>96</sup> Ez a levél közelebbről megvilágítja a várnai csata után keletkezett levél „tanulás” kifejezésének mibenlétét, bővebb tartalmát. Vitéz püspök görögül kívánt tanulni, s emellett, bár latinul jól tudott, az antik római nyelv és műveltség rendszeres, alapos megismerésére, tehát humanista stúdiumokra vágyott. A humanista műveltség elengedhetetlen feltétele, az ókori görög nyelv és irodalom ismerete Keleten Konstantinápolyban, Nyugaton Itáliában volt megszerezhető. Nem tudjuk, Vitéz hol kívánt tanulni, de a pápai levélből arra lehet következtetni, hogy korábbi folyamodványában esetleges úti célként Keletet is megjelölte. Két év múlva a török elfoglalta Konstantinápolyt, de 1451-ben, Vitéz útra készülésekor még volt némi remény arra, hogy ezt meg lehet akadályozni, és Görögországban tanulmányokat lehet folytatni. Vitéznek, mint tudjuk, államférfiúi kötelességei, V. László trónra segítése és szolgálata miatt ezúttal sem sikerült külföldre mennie, de ebbe nem törődött bele. Itáliában tanítatott támogatójaira alapozva és az intézményi rendszert (egyetem, nyomda stb.) kiépítve külföldi tanárok meghívásával kívánta megteremteni a feltételét annak, hogy Magyarországon is lehessen görög és római „tudományt”, azaz „studia humanitatis”-t tanulni.

## II. Görögök és magyarok humanista kapcsolatai Mátyás király korában

### II. 1. Trapezuntiosz és Vitéz János köre

Egykori püspöke, Dominis politikai törekvéseinek és személyes összeköttetéseinek az ismeretében talán nem véletlen, hogy Vitéz és a korai magyar humanisták közelebbi kapcsolatba kerültek Geörgiosz Trapezuntiosszal. A tudós még 1438-ban jött Itáliába az egyházi zsinatra érkező görög küldöttség tagjaként. Hazája iránti aggodalmától vezetve az elsők között buzdította a nyugati hatalmasságokat a török elleni együttes fellépésre, amivel a magyarok érdekeit is támogatta. Már 1428-ban írt egy törökellenes exhortációt, mely elveszett,<sup>97</sup> majd 1443-ban Aragóniai Alfonz királyt, 1452-ben pedig III. Frigyes császárt buzdította a török elleni háborúra és a Szentföld visszaszerzésére.<sup>98</sup> Konstanti-

<sup>94</sup> VITÉZ *Levelei*, i. m., 54–55 (kiemelés tőlem – P. K.). – „Nobilis quippe ille animus, peculiaris sui luminis bene memor, indignum ducit hac nostra rudi erudicione ligari...” (VITÉZ, *Opera*, i. m., 38, 26–27. sor.)

<sup>95</sup> VITÉZ *Levelei*, i. m., 55. (Vö. VITÉZ, *Opera*, i. m., 41, 15–16. sor.)

<sup>96</sup> *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*, kiad. VERESS Endre, Bp., MTA, 1941 (Olaszországi Magyar Emlékek, 3), 425–426.

<sup>97</sup> *Collectanea Trapezuntiana*, i. m., 434.

<sup>98</sup> *Uo.*, CXXIX, 422–433, 434–444; MONFASANI, *George of Trebisond*, i. m., 51, 53.

nápoly ostromának előkészületeiről értesülve V. Miklós pápához címzett egy episztolát, melyben a görögök megsegítését szorgalmazta.<sup>99</sup>

Vitéz János is élen járt a görögök támogatásában. Vitéz a várnai vereség után Hunyadi János nevében írt episztoláival és az 1450-es évek első felében a német birodalmi gyűléseken elmondott szónoki beszédeivel – Piccolominival válllvetve – a török elleni fellépés legbuzgóbb propagátora volt az Alpokon túl. 1452 végén Konsztantinosz Palaiologosz görög császár követei hozták a hírt V. László magyar királynak Konstantinápoly közelgő ostromáról. A király nevében írt válaszban Vitéz nagy együttérzéssel vigasztalja és a remény megőrzésére biztatja a görög császárt, és elmondja, hogy ugyanazokkal a görög követekkel levelet küldött a pápának, majd a keresztény fejedelmeknek is írt, hogy siessenek segítséget nyújtani a görögöknek.<sup>100</sup> Az említett írások közül csak a szintén V. László nevében V. Miklós pápának küldött, az előbbivel azonos napon keletkezett török elleni exhortációja maradt fenn.<sup>101</sup>

Trapezuntiosz ajánlólevelekkel kísérve három munkáját küldte el Magyarországra. A Ptolemaiosz *Almagestjéhez* írt kommentárjait Mátyás királynak ajánlotta,<sup>102</sup> Nagy Szent Vazul *Contra Eunomiumát* Vitéz Jánosnak,<sup>103</sup> Vazul *De spiritu Sancto ad Amphiloichium* című művét pedig Janus Pannoniusnak dedikálta,<sup>104</sup> mindkettőt a saját latin fordításában. A Vitéznek ajánlott *Contra Eunomium* a zsinat ferrarai–firenzei színhelyein a görögökkel folytatott vitákban kivételesen fontos, talán a leggyakrabban idézett könyv volt,<sup>105</sup> melyet Trapezuntiosz a Bésszariontól rendelkezésére bocsátott kéziratból, a kardinális buzdítására fordított latinra (1442-ben küldte el Bésszarionnak a kész fordítást).<sup>106</sup> Különösen a *Credóval* kapcsolatos *Filioque*-vitában forgatták, sok érvet merítve belőle a Szentlélek eredetére és működésére vonatkozóan.<sup>107</sup> A Janusnak dedikált Vazulmű, amely a fordító szerint folytatása a *Contra Eunomiumnak*, ugyancsak fontos forrást jelentett a Szentlélekről szóló zsinati tárgyalásokon. Trapezuntiosz 1442-ben ezt is Bésszarion kívánságára fordította latinra.<sup>108</sup>

<sup>99</sup> *Collectanea Trapezuntiana, i. m.*, CXXX, 434.

<sup>100</sup> VITÉZ, *Opera*, 23. jegyzetben *i. m.*, 177–178.

<sup>101</sup> *Uo.*, 176–177.

<sup>102</sup> Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Lat. 24. (MONFASANI, *George of Trebisonde, i. m.*, 194.) – Ajánlása közölve: *Collectanea Trapezuntiana, i. m.*, 286–287.

<sup>103</sup> *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon – Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, kiad. ÁBEL Jenő, Budapestini, MTA, 1880, 175–176.

<sup>104</sup> *Uo.*, 201–202.

<sup>105</sup> MOHLER, 82. jegyzetben *i. m.*, I, 144; STINGER, 48. jegyzetben *i. m.*, 214–218; PÓCS, *Holy Spirit*, I. jegyzetben *i. m.*, 165.

<sup>106</sup> MOHLER, *i. m.*, III, 450–452; MONFASANI, *George of Trebisonde, i. m.*, 48.

<sup>107</sup> PÓCS, *Holy Spirit, i. m.*, 166; Fantinus VALLARESSO, *Libellus de ordine generalium conciliorum et unione Florentina*, ed. Bernardus SCHULTZE, Roma, Pont. Inst. Orient. Studiorum, 1944 (*Concilium Florentinum: Documenta et scriptores, series B, vol. 2, fasc. 2*), 30–33.

<sup>108</sup> PÓCS, *Holy Spirit, i. m.*, 166; Irena BACKUS, *De traductions latines du De spiritu sancto de saint Basile: L'inedit de Georges de Trébizonde (1442, 1467?) comparé à la version d'Érasme (1532)*, *Revue des Études Augustiniennes*, 31(1985), 258–259.

Valószínű, hogy Geórgiosznak tudomása volt arról, mi érdekelné a királyt és a magyar főpapokat. 1465-ben Rómában személyesen találkozhatott Mátyás király követével, Janus Pannoniusszal, akinek a legfontosabb megbízatása a pozsonyi egyetem, az Universitas Histropolensis (az ún. „Academia Istropolitana”) alapítására vonatkozó engedélyek megszerzése volt.<sup>109</sup> Janus ehhez nem nélkülözhetette a II. Pius pápánál befolyással rendelkező személyek közbenjárását, s a majdani egyetemre tanárokat is toborzott. 1465 májusában tartózkodott követként Rómában,<sup>110</sup> s még találkozhatott a görög tudóssal, aki a pápa megbízásából a nyár végén indult el Rómából Konstantinápolyba.<sup>111</sup> Trapezuntiosznak akkortájt még nagy befolyása volt II. Pál pápánál, mivel az egyházfő egykor a tanítványa volt, és elnyerve a tiarát, támogatta a tudóst.<sup>112</sup> Trapezuntiosz Konstantinápolyból 1466-ban tért vissza Rómába, és ezután írta *Almageszt*-kommentárjait. Rövidesen II. Pál pápa a török megnyerésére vonatkozó praktikái miatt bebörtönözte egykori tanárát az Angyalvárba, ahonnan a tudós 1467 februárjában szabadult. A következő hónapban már kész volt az *Almageszt*-kommentárokat tartalmazó kódex Mátyás könyvtára számára.<sup>113</sup> A kódex nem sokkal később Esztergomba érkezett. Ott rajzolták bele az egyik üres levelére azt a horoszkópot, amely a pozsonyi egyetem tervezett megnyitásához (1467. június 5.) a legkedvezőbb bolygóállásokat mutatta.<sup>114</sup>

A kommentár Magyarországra érkezése tájt indíthaták útnak a Vitéznek és Janusnak dedikált Vazul-kéziratokat is. Mátyás király követeként akkortájt, 1467-ben érkezett újból Rómába Vitéz egyik leghűbb embere, a humanista Kosztolányi Polikárp György, a királyi kancellária protonotariusa, aki korábban háromszor is járt követségben a pápánál. Kosztolányi feleségül vette Trapezuntiosz lányát, és scriptori állást kapott a pápai kúriában.<sup>115</sup> Trapezuntiosz ajánlással ellátott könyvajándékainak létrejöttét Janus Pannonius 1465. évi római követsége, a pozsonyi Universitas Histropolensis alapításának küszöbön állása befolyásolhatta, de a kéziratok elkészülténél Kosztolányi Polikárp György is ott bábáskodhatott. Feltételezések szerint Trapezuntiosz vagy az egyetemen, vagy Mátyás udvarában jól jövedelmező állásra vágott. Erre látszik utalni, hogy a dedikáltakon kívül

<sup>109</sup> KLANICZAY Tibor, *Egyetem Magyarországon Mátyás korában*, ItK, 94(1990), 575–611.

<sup>110</sup> HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931, 232, 237.

<sup>111</sup> MONFASANI, *George of Trebisonde*, i. m., 185.

<sup>112</sup> *Uo.*, 179.

<sup>113</sup> *Uo.*, 194.

<sup>114</sup> Klára CSAPODI-GÁRDONYI, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Bp., Akadémiai, 1984 („Studia Humanitatis”, 6), 86. sz., 130.

<sup>115</sup> FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái*, Száz, 32(1898), 2–14; Nicolaus BARIUS, Georgius POLYCARPUS DE KOSTOLAN, SIMON HUNGARUS, GEORGIUS AUGUSTINUS ZAGABRIENSIS, *Reliquiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1932 (BSMRAe), 7–12; MONFASANI, *George of Trebisonde*, i. m., 197–198, 237; JANKOVITS László, *Egy 1458-as követjárás dokumentuma = In memoriam Barta Gábor: Tanulmányok*, kiad. LENGVÁRI István, Pécs, JPTE Továbbképző Központ, 1996, 77–85; Kornél SZOVÁK, *A Hungarian Humanist in Rome = Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–16): In memoriam di Lajos Pásztor*, a cura di Gaetano PLATANIA, Matteo SANFILIPPO, Péter TUSOR, Bp.–Roma, PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2008 (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, vol. 4), 11–21.

más, tankönyvként is jól használható művei is megtalálhatók voltak Mátyás könyvtárában.<sup>116</sup>

A Vitéznek és Janusnak ajánlott könyvek jelzik, hogy a Corvin-könyvtár későbbi nagyfokú teológiai irányultsága a két magas műveltségű főpapra nyúlik vissza, akik – úgy látszik – egyházi hivatásuk gyakorlásában, teológiai kérdésekben is a legkorszerűbb ismeretekre kívántak támaszkodni. Trapezuntiosz – mint láttuk – a bázeli zsinat ideje óta jó ismerőse volt Vitéz legközelebbi egyházi előljárójának, Dominisnak. Dominis hajdani támogatójának és útítársának, Ambrogio Traversarinak a műveit már az 1460-as évek végén elhelyezték a királyi könyvtárban.<sup>117</sup> A zsinaton használt didümoszi *De Spiritu Sancto*t, mely a Corvina állományából maradt fenn,<sup>118</sup> elsősorban Vitéz és a korai magyar humanisták birtokolhatták. Leginkább nekik lehetett beleszólásuk abba, hogy a görög teológiai művek koruk fontos irodalmi értékeiként bekerüljenek a királyi könyvtárba, melynek szervezése éppen az 1460-as évek közepe körül kezdődött.<sup>119</sup>

Trapezuntiosz – mint ez jól ismert – Plátón-ellenes fellépésével a Plátón–Arisztotelész-vitában vált hírhedtté. A jól ismert vita a zsinaton felmerült teológiai-filozófiai kérdések és véleménykülönbségek kapcsán kezdődött, és évtizedekig gyűrűzött tovább. 1439-ben még Firenzében tette közzé Geórgiosz Gemisztosz Pléthon kis görög nyelvű művét, melyben a Plátón és Arisztotelész közti különbségekről szólva, Plátón fölényét hirdette Arisztotelésszel szemben. A vitába Trapezuntiosz 1455-ben kapcsolódott bele *Comparationes Aristotelis et Platonis* című könyvével, mely durva támadást jelentett Plátón és védője, Pléthon ellen. Trapezuntiosz mindkettőjüket a kereszténység ellenségéiként mutatta be, s bizonygatta, hogy kártékonyaságuk felér a törökével.<sup>120</sup>

Bésszarion kardinális döntő szerepet játszott a firenzei unió létrejöttében,<sup>121</sup> és a Plátón–Arisztotelész-vitában is ő mondta ki a végső szót. A Trapezuntiosznak szóló vála-

<sup>116</sup> CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Corviniana*, Bp., Helikon, 1990<sup>4</sup>, 11. sz., 35; 30. sz., 38; 46. sz., 41–42; 175. sz., 63; 194. sz., 66. – Lásd még EKLER Péter, *Adalékok a korvinák történetéhez: Trapezuntius-kódexek*, MKsz, 123(2007), 265–277.

<sup>117</sup> PÓCS, *Mátyás király*, I. jegyzetben *i. m.*, 208. – Bővebben lásd CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibliotheca Corviniana*, *i. m.*, passim (lásd a kötet indexét).

<sup>118</sup> Bővebben lásd PÓCS, *Holy Spirit*, I. jegyzetben *i. m.*

<sup>119</sup> Vö. *Adalékok...*, 103. jegyzetben *i. m.*, 176; MAROSI Ernő, *Mátyás király és korának művészete: A mecénás nevelése*, Ars Hungarica, 1993, 17.

<sup>120</sup> A vitáról lásd HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, Pécs, 1925 (Minerva-könyvtár, 1; klny.: Minerva, 1924–1925, 9–15); Eugenio GARIN, *Il platonismo come ideologia della sovverzione europea = Studia humanitatis zum Ernesto Grassi 70. Geburtstag*, ed. Hora EGINHARD, Eckhard KESSLER, München, Fink, 1973, 113–120; Giovanni DI NAPOLI, *Il cardinale Bessarione nella controversia tra platonici ed aristotelici*, *Miscellanea Franciscana*, 73(1973), 327–350; Brunello LOTTI, *La cultura filosofica di Bessarione: la tradizione platonica = Bessarione e l'Umanesimo: Catalogo della mostra*, a cura di Gianfranco FIACCADORI, collab. Andrea CUNA, Andrea GATTI, Saverio RICCI, Padova, Vivarium, 1994 (Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Saggi e Ricerche, 1), 86.

<sup>121</sup> Bővebben lásd MOHLER, 82. jegyzetben *i. m.*, I, 107–178; Camillo CORSANEGO, *Il cardinale Bessarione e l'unione dei cristiani*, *Studi romani*, 11(1963), 280–287; Pietro TOCANEL, *Il cardinale Bessarione al concilio di Ferrara–Firenze*, *Miscellanea Franciscana*, 73(1973), 294–313.



szon, az *In calumniatorem Platonis*<sup>122</sup> című mű görög változatán több mint egy évtizedig dolgozott, majd latinul publikálta 1469-ben. Vitéz könyvtárában megvolt Trapezuntiosz könyve,<sup>123</sup> és ebben Vitéz bejegyzése arra utal, hogy a kötet tulajdonosa jól ismerte Bészarion elleniratát is.<sup>124</sup> Köztudomású, hogy a magyar humanisták a Platón–Arisztotelész-vitában a Platont védelmező Bészarion mellé álltak.<sup>125</sup> Erre utal, hogy a pozsonyi egyetem előadói (Ioannes Regiomontanus, Giovanni Gatti, Marcin Bylica stb.) „egyől egyig az ő köréből valók voltak”,<sup>126</sup> s hogy a görög kardinális barátját és eszmetársát, Johannész Argüropuloszt, valamint Argüropulosz egyik leghűségesebb tanítványát, Bartolomeo Fonziót hívták meg Magyarországra.

Trapezuntiosz nemcsak Platón-ellenessége miatt maradt távol. A magyarok, akik mindennapos harcban védték határaikat, kiváltképp botránys törökpolitikája miatt távolodhattak el tőle. Említett angyalvári bebörtönzésének híre Magyarországra is el kellett hogy jusson. Konstantinápoly eleste után Trapezuntiosznak meggyőződésévé vált, hogy a Nyugat nem képes ellenállni a töröknek, ezért egyezséget keresett II. Mohamed szultánnal, remélve, hogy a kereszténység ennek révén elkerülheti a török igát. Talán éppen a tervezett szövetség előkészítése végett távozott Konstantinápolyba, s kereste később a szultán kegyeit. Rómába visszatérve a Platón-ellenes *Comparationes*át készítette elő a szultán számára, és megígérte neki, hogy eljuttatja majd hozzá *Almageszt*-fordítását. II. Pál pápa e praktikai miatt börtönözte be őt az Angyalvárba. Magatartása miatt Trapezuntioszt elítélték az olasz humanisták,<sup>127</sup> s elképzelhető, hogy Magyarországon is persona non grata-vá vált. Később visszavonta tanait, és bocsánatot nyert, de a török kérdés megoldásáról szóló sajátos nézeteivel nem hagyott fel, még 1469-ben is népszerűsíteni kívánta őket.<sup>128</sup>

## II. 2. Bészarion, a magyarok patrónusa

Jogosan feltételezték, hogy Bészarion kardinális a humanizmus magyarországi meghonosodására nagy hatással volt. Magyarországi népszerűségét az is biztosította, hogy a törökökről szóló ismeretek terén és az ellenség visszaszorítására irányuló buzgalmában<sup>129</sup> vitathatatlanul a legnagyobb tekintélynek számított. A kardinális tudomásunk sze-

<sup>122</sup> BESSARION, *In calumniatorem Platonis libri IV*, ed. Ludwig MOHLER = L. M., *i. m.*, II. – A műről lásd MOHLER, *i. m.*, I, 346–398.

<sup>123</sup> CSAPODI-GÁRDONYI, 114. jegyzetben *i. m.*, 111. sz., 142–143.

<sup>124</sup> Lásd alább, 191. jegyzet.

<sup>125</sup> HUSZTI, *Platonista törekvések, i. m.*, 15–20; KLANICZAY Tibor, *A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz* = K. T., *Hagyományok ébresztése*, Bp., Szépirodalmi, 1976, 174–179.

<sup>126</sup> KLANICZAY, *A kereszteshad...*, *i. m.*, 179.

<sup>127</sup> Giorgio RAVEGNANI, *Nota sul pensiero politico di Giorgio da Trebisonda*, *Aevum*, 59(1975), 320–323.

<sup>128</sup> *Uo.*, 327.

<sup>129</sup> Giacomo E. CARRETTO, *Bessarione e il Turco = Bessarione e l’Umanesimo*, 120. jegyzetben *i. m.*, 261–270.

rint nem járt Magyarországon.<sup>130</sup> Tudunk azonban olyan magyar humanistákról, Hangácsai Albertről és Kosztolányi Polikárp Györgyről, akik személyesen találkoztak vele. A görög kardinális a török elleni közös fellépés fő propagátora volt,<sup>131</sup> s természetes, hogy az elsők közt érkezett a II. Pius pápa által egybehívott mantovai kongresszusra (1459), melynek célja a török elleni nagy keresztes háború előkészítése volt. Az ünnepélyes megnyitón, közvetlenül a pápa szónoklata után, Bésszarion nagy hatású exhortációt tartott.<sup>132</sup> Beszédében hosszan részletezte a törökök hódításait és kegyetlenkedéseit, ecsetelte, hogyan gyalázzák meg Szűz Mária és a szentek képmásait. A közelmúlt eseményeire térve emlékeztetett I. Ulászló királyra, aki elesett el a várnai csatamezőn,<sup>133</sup> majd felidézte a nándorfehérvári győzelmet és Mátyás király apját, a triumfusai miatt „édes emlékű” Hunyadi Jánost,<sup>134</sup> végül az egymás közti ellenségeskedés megszüntetésére és a török elleni hadjárat elkezdésére buzdította a hallgatóságát. Közvetlenül a kardinális után Hangácsai Albert csanádi püspök szónokolt.<sup>135</sup> A Padovában doktorált püspök Vitéz egyik legközelebbi barátja és munkatársa volt,<sup>136</sup> akit a csanádi püspökség megszerzésében a feddhetetlen jellemű Juan de Carvajal<sup>137</sup> kardinális, Vitéz fő bizalmasa és segítője támogatott.<sup>138</sup> Carvajal Bésszarion kardinálissal is szoros kapcsolatban állt.

1460 januárjában Mátyás szükségesnek tartotta, hogy még egy követet küldjön Mantovába. A követ Kosztolányi Polikárp György volt. Késve érkezett Mantovába, a zsinati tárgyalások már lezárultak. II. Pius pápa már Sienába távozott, követünk csak ott érte őt utol.<sup>139</sup> Nem tudjuk, vajon akkor találkozott-e Bésszarion kardinálissal, de a következő évben erre lehetősége volt. Ausztriai követsége idején (1461–1462) Bésszarion részt vett a nürnbergi birodalmi gyűlésen, ahol a török elleni háborúra buzdító beszédet mondott.<sup>140</sup> Mátyás követségét itt Kosztolányi Polikárp György vezette, aki királya nevében ugyancsak törökellenes, kitűnő exhortációt tartott.<sup>141</sup> A következő évben Mátyás Rómába küldte őt követként. Bésszarion, visszatérve Itáliába, 1462. május 19-én levélben

<sup>130</sup> HUSZTI, *Platonista törekvések*, i. m., 17–19; KLANICZAY, *A kereszteshad...*, i. m., 175–176.

<sup>131</sup> Raoul MANSELLI, *Il cardinale Bessarione contro il piccolo turco e l'Italia*, *Miscellanea Francescana*, 73(1973), 314–326.

<sup>132</sup> *Oratio habita per reverendum in Christo patrem dominum Bisarionem episcopum tusculanum cardinalem nicenum in ecclesia cathedrali in concistorio publico statim post illam S. domini nostri* (Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Ottob. Lat. 905, fol. 28r–30v).

<sup>133</sup> Uo.

<sup>134</sup> „... cuius memoria quam nobis suasissima est, quotiens cum parva manu magnum turcorum numerum contriuit, fugavit, quot ab eis portavit triumphos” (Uo., fol. 30r).

<sup>135</sup> Uo., 31r–34v. (KLANICZAY, *A kereszteshad...*, i. m., 175.)

<sup>136</sup> Hangácsiról lásd FRAKNÓI, *Mátyás király...*, 115. jegyzetben i. m., 481–489.

<sup>137</sup> Lino GÓMEZ CANEDO, *Don Juan de Carvajal, cardenal de Sant'Angelo legado en Alemania y Hungria (1399–1469)*, Madrid, Instituto Jeronimo Zurita, 1947; FRAKNÓI Vilmos, *Carvajal János bibornok magyarországi követségei, 1448–1461*, Bp., MTA, 1889.

<sup>138</sup> FRAKNÓI, *Mátyás király...*, i. m., 485.

<sup>139</sup> BARIUS–POLYCARPUS DE KOSTOLAN, 115. jegyzetben i. m., IV.

<sup>140</sup> A beszéd kiadva MOHLER, i. m., III, 377–383.

<sup>141</sup> Lásd BARIUS–POLYCARPUS DE KOSTOLAN, i. m., 7–12.

kérte barátját, Iacopo Ammannati-Piccolomini<sup>142</sup> kardinálist, segítse elő, hogy a magyar király követe gyorsan és jól végezzen a megbízatásával Rómában. Bésszarion biztosította Ammannatit arról, hogy a követnek nyújtott segítségével a Szent Angyal bíborosát, vagyis Juan de Carvajalt is hálára kötelezi majd.<sup>143</sup> A Bésszarion levelében említett követ Kosztolányi Polikárp György volt.<sup>144</sup> Követségének egyik fő célját jelentette, hogy elérje, a pápa ne hívja vissza Rómába Carvajalt, aki ellen III. Frigyes császár áskálódott. A császár meg volt győződve arról, hogy Carvajal túlságosan elfogult a magyarokkal szemben az ő rovására.<sup>145</sup> Carvajal 1461–1462-ben Magyarországon tartózkodott, s visszatérve Rómába, továbbra is a magyarok ügyeit támogatta.<sup>146</sup>

A fő összekötő kapocs a magyarok és a rómaiak között Juan de Carvajal bíboros volt. Ő már 1442-ben felbukkant Giuliano Cesarini, a pápa magyarországi legátusa oldalán.<sup>147</sup> 1447–1448-ban csehországi legátus volt, és sűrű levelezésben állt Vitéz Jánossal. Gyakran találkoztak, és kölcsönösen nagyra becsülték egymást.<sup>148</sup> Carvajalt szoros barátság fűzte két kardinálistársához, Bésszarionhoz és Iacopo Ammannati-Piccolominihoz.<sup>149</sup> 1465. január 5-én – tehát még Janus római követsége előtt – Ammannati három levelet írt Magyarországra, Janusnak,<sup>150</sup> Várdai Istvánnak<sup>151</sup> és Vitéz Jánosnak. A Vitéznek írt levélben,<sup>152</sup> amely itt leginkább érdekel bennünket, utalt arra, hogy noha egy bizonyos kárt okozó barátról (*amicus calamitosus*)<sup>153</sup> korábban ellentétes véleményen voltak, nagyra értékeli Vitézt „igen nemes volta és erénye, az egyház iránti nagy hűsége, jószívűsége, rendkívüli lelke, valamint nem mindennapi bölcsessége és megfontoltságra

<sup>142</sup> Edit PÁSZTOR, *Ammannati, Iacopo Piccolomini* = *DBI*, 12. jegyzetben *i. m.*, II, 1960, 802–803; Giuseppe CALAMARI, *Il confidente di Pio II, card. Iacopo Ammannati-Piccolomini (1422–1479)*, Roma–Milano, Augustea, 1932.

<sup>143</sup> MOHLER, *i. m.*, III, 509. – Bésszarion és Ammannati barátságáról lásd *uo.*, I, 331–332.

<sup>144</sup> FRAKNÓI, *Mátyás király...*, *i. m.*, 8–9; SZOVÁK, 115. jegyzetben *i. m.*, 13.

<sup>145</sup> FRAKNÓI, *Carvajal...*, *i. m.*, 64.

<sup>146</sup> *Uo.*, 71–82.

<sup>147</sup> *Uo.*, 6–7.

<sup>148</sup> *Uo.*, 9–16; vö. VITÉZ, *Opera*, 23. jegyzetben *i. m.*, passim.

<sup>149</sup> PÁSZTOR, *Ammannati, Iacopo Piccolomini*, *i. m.*, 802–803.

<sup>150</sup> Iacopo AMMANNATI PICCOLOMINI, *Lettere (1444–1479)*, a cura di Paolo CHERUBINI, Roma, Ministero per i beni culturali e ambientali, 1997, I, 601–603.

<sup>151</sup> *Uo.*, 598–601; Várdairól bővebben lásd LUKCSICS Pál, *Várdai István ferrarai diák levelei, 1448–1449*, *Történelmi Szemle*, 14(1929), 124–136; ECKHARDT Sándor, *Várdai István beszéde a francia király előtt*, *EPHk*, 62(1938), 101–104; CSERNUS Sándor, *Lancelot király és Magyarország mint a Kereszténység védőbástyája = La civiltà ungherese e il cristianesimo – A magyar művelődés és a kereszténység*, szerk. MONOK István, NYERGES Judit, JANKOVICS József, Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., 1998, 580–596; Klára PAJORIN, *Enea Silvio Piccolomini ed i primi umanisti ungheresi = Rapporti e scambi tra Umanesimo italiano ed Umanesimo europeo*, ed. Luisa ROTONDI SECCHI TARUGI, Milano, Nuovi Orizzonti, 2001, 651–652.

<sup>152</sup> AMMANNATI PICCOLOMINI, *Lettere*, *i. m.*, 604–607.

<sup>153</sup> Nem tudjuk, kiről van szó. (*Uo.*, 605, 4. jegyzet.)

valló vélekedése” miatt.<sup>154</sup> Ammannati, mint írja, II. Piustól hallotta dicsérni Vitézt, és látta azokat a leveleket, melyeket Vitéz a pápának küldött, tájékoztatva őt a császárral folytatott béketárgyalásairól.<sup>155</sup> Hasonlóképpen dicsérte Vitézt Ammannatinak Carvajal kardinális is. Carvajal elmondta a kardinálisnak, hogy magyarországi követsége idején sokat segített neki Vitéz befolyása (auctoritas) és feddhetetlen volta (integritas).<sup>156</sup>

### II. 3. Argüropulosz magyarországi munkavállalása és kudarca – a magyar humanisták bukása

Ismeretes, hogy 1471-ben Bésszarion kardinális barátját, az egyik legnagyobb hatású görög tudóst, Ioannész Argüropuloszt (Giovanni Argiropulo) hívták meg a firenzei egyetemről egy magyarországi állásba.<sup>157</sup> Argüropulosz 1456 végétől fogva tanított Firenzében, és elsősorban neki köszönhető, hogy Firenzében az antik filozófia tért hódított.<sup>158</sup> A fennmaradt eredeti szövegek alapján Arisztotelész műveit, a görög filozófia történetét és Arisztotelész abban elfoglalt helyét ismertette meg a nyugati világgal, de Platón is népszerűsítette, magyarázta.<sup>159</sup> Ő volt az, aki felébresztette a firenzeiek, köztük Ficino és Lorenzo de’ Medici érdeklődését, sőt rajongását Platón iránt.<sup>160</sup> Igen megbecsülték őt, évente 400 forint fizetést kapott, ami felülmúlta minden görög professzor, sőt Poliziano

<sup>154</sup> „Licet autem pro amico calamitoso et in patrocinium meum dedito tu atque ego aliquando sensissemus diversa, tamen summa tua nobilitas, summa virtus, summa in Ecclesiam fides, praestans animus et sapientiae ac consilii singularis opinio, in magno apud me pretio erant.” (Uo., 605.)

<sup>155</sup> „Audieram saepe Pium ipsum de te praedicantem, saepe etiam tuas ad eum missas litteras videram, saepe de iis, quae apud Caesarem et in regno ad constituendas pacis condiciones pacemque inducendam fueras operatus.” (Uo., 605–606.)

<sup>156</sup> „Narrabat quoque nonnumquam cardinalis noster Sancti Angeli, quid fructus auctoritas integritasque tua, ipso legationem agente, ad publicam Ecclesiae et fidei causam attulisset...” (Uo., 606.)

<sup>157</sup> Argüropuloszról: E. BIGI, *Argiropulo, Giovanni* = *DBI, i. m.*, IV, 1962, 129–131; Giuseppe CAMELLI, *I dotti bizantini e le origini dell’Umanesimo, II, Giovanni Argiropulo*, Firenze, Le Monnier, 1941; Giuseppe ZIPPEL, *Per la biografia dell’Argiropulo* = G. Z., *Storia e cultura del Rinascimento italiano*, a cura di Gianni ZIPPEL, Padova, Antenore, 1979 (Medioevo e Umanesimo, 33), 179–197. – Bésszarion és Argüropulosz barátságáról: MOHLER, *i. m.*, I, 331–332. – Lásd még PAJORIN Klára, *Argüropulosz magyar hívei*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 14–15(2011), 275–281.

<sup>158</sup> James HANKINS, *Bessarione, Ficino e le scuole di platonismo del sec. XV* = *Dotti bizantini e libri greci nell’Italia del secolo XV: Atti del Convegno internazionale, Trento, 22–23 Ottobre 1990*, ed. Maria Rosa CORTESI, Enrico MALTESE, Napoli, D’Auria, 1992, 117–128.

<sup>159</sup> Arthur M. FIELD, *John Argyropoulos and the “Secret Teachings” of Plato* = *Supplementum festivum: Studies in Honor of Paul Oskar Kristeller*, eds. James HANKINS, John MONFASANI, Frederick PURNELL, Binghamton NY, 1987 (Medieval and Renaissance Texts and Studies, 49), 299–320; UŐ, *The Origins of the Platonic Academy of Florence*, Princeton, Princeton University Press, 1988, 107–126.

<sup>160</sup> FIELD, *John Argyropoulos...*, *i. m.*, 300–304. – Bésszarion és a római iskola Ficinóra gyakorolt hatásáról lásd HANKINS, *Bessarione...*, *i. m.*, 124–128.

kivételével valamennyi itáliai tanár járandóságát.<sup>161</sup> Nem tudjuk, mit ígértek neki, de Argüropulosz elfogadta a magyarországi állásajánlatot, s Mátyás király kérésére Firenze vezetői engedélyezték a távozását.

Janus Pannonius 1458. évi firenzei látogatásakor találkozott Argüropuloszsal, Lorenzo de' Medici után rögtön őt kereste fel. A filozófus otthonában – Platón-propagandájának ez volt a fő színhelye<sup>162</sup> – logika-előadását hallgatta meg, majd filozófia-előadásán vett részt. Felkereste Donato Acciaiuolit is,<sup>163</sup> a tanáráért rajongó Argüropulosz-tanítványt,<sup>164</sup> és amíg Firenzében tartózkodott, minden idejét vele és a mester többi hallgatójával töltötte.<sup>165</sup> Itáliai követsége idején is találkozott Argüropuloszsal és régi barátaival. Ficinóval, aki akkor már elkészítette Platón-fordításainak túlnyomó részét, közelebbi kapcsolata valószínűleg akkor kezdődött. Rómába vonulva Janus pár napot Firenzében töltött, háromszáz lovas kíséretében, majd visszafelé hosszabb ideig tartózkodott a városban, hogy felvásároljon minden létező görög és latin könyvet.<sup>166</sup> Akkor juthatott hozzá Plótinosz *Enneadészához*, amely – mint Vespasiano da Bisticci tudósít róla – teljesen magával ragadta őt. Közölte a könyvkiadóval, hogy lefordítja az *Enneadész* Magyarországon.<sup>167</sup> Argüropulosz Plótinoszról nem tartott előadásokat, de ő gondozta az *Enneadész* görög kiadásának szövegét.<sup>168</sup> Nagy szerepe lehetett neki is abban, hogy Janus a mű lefordítására vágyott. Kérdés, hogy a költő elkezdte-e, és meddig jutott el a munkában. Ficino, mint tudjuk, csak 1486-ban vágott bele a Plótinosz-mű fordításába, és 1491-ben látott neki a kommentálásának.<sup>169</sup>

1465. évi követsége alkalmával Janus Ferrarában meglátogatta régi barátját, Battista Guarinit,<sup>170</sup> és rá bízta rokonát és költőtársát, Garázda Pétert.<sup>171</sup> Battista környezetében tartózkodott akkortájt Johannes Regiomontanus, aki korábban rövid időn át (1463-ig) a padovai egyetem tanára és Bésszarion kardinális munkatársa volt, majd a pozsonyi egye-

<sup>161</sup> FIELD, *The Origins...*, i. m., 55; John MONFASANI, *L'insegnamento universitario e la cultura bizantina in Italia nel Quattrocento* = Uő, *Byzantine Scholars in Renaissance Italy: Cardinal Bessarion and Other Emigrants*, Aldershot, 1995, no. XII, 47, 61.

<sup>162</sup> CAMELLI, i. m., 106–112.

<sup>163</sup> Vespasiano da BISTICCI, *Le vite*, ed. Aulo GRECO, Firenze, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, 1970, I, 330. – Acciaiuoliról: A. ADDARIO, *Acciaiuoli, Donato* = *DBI*, i. m., I, 1960, 80–82.

<sup>164</sup> ZIPPEL, i. m., 188, 191.

<sup>165</sup> Vö. „Molto gli piacque la dottrina di meser Giovanni, et tutti i suoi scolari, ch'erano il fiore di Firenze, gli feciono compagnia, mentre ch'egli istette in Firenze.” (BISTICCI, i. m., 330.)

<sup>166</sup> Uo., 333; vö. JANKOVITS László, *Egy elutasítás háttere – az 1465-ös magyar követség Firenzében = La civiltà ungherese e il cristianesimo*, 151. jegyzetben i. m., 562–569.

<sup>167</sup> BISTICCI, i. m., 330.

<sup>168</sup> Uo.; BIGI, *Argiropulo*, i. m., 130.

<sup>169</sup> C. VASOLI, *Ficino, Marsilio* = *DBI*, i. m., XLVII, 1997, 388.

<sup>170</sup> G. PISTILLI, *Guarini, Battista* = *DBI*, LX, 2003, 339–344.

<sup>171</sup> HUSZTI, *Janus Pannonius*, i. m., 230; ÁBEL Jenő, *Garázda Péter*, *EPhK*, 4(1880), 98–100; V. KOVÁCS Sándor, *Garázda Péter*, *ItK*, 61(1957), 48–62; MIKÓ Árpád, *Két világ határán: Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke*, *Ars Hungarica*, 11(1983), 49–75; Alessandro DANELONI, *Egy levéltári dokumentum Garázda Péterről*, *ItK*, 109(2001), 451–455; Uő, *Nota sul soggiorno a Firenze dell'umanista ungherese Péter Garázda*, *Rinascimento*, 2. s., 41(2001), 259–265.

temen tanított.<sup>172</sup> Feltehetően Janus kíséretében, a Rómából visszaérkező követséggel jött Magyarországra.<sup>173</sup> Garázda Péter Battista Guarini környezetében ismerte meg Bartolomeo Fonziót, aki szintén Guarininál tanult. Szoros barátságot kötöttek egymással.<sup>174</sup> Nem tudjuk, mikor kerültek Firenzébe, de 1468 és 1469 között mindketten ott tanultak.<sup>175</sup> Garázdát valóságos kis magyar kolónia vette körül, és Lorenzo de' Medicivel, valamint a firenzei humanistákkal állt közeli, baráti kapcsolatban.<sup>176</sup> Bár róla ilyen adattal nem rendelkezünk, legjobb barátjáról, Fonzióról tudjuk, hogy mint az említett Donato Acciaiuoli, ő is rajongva csüngött Argüropuloszon.<sup>177</sup> Fonzio a jegyzetfüzeteit teleírta a filozófus előadásaiából és fordításaiából vett gondolatokkal.<sup>178</sup> Valószínű, hogy Argüropulosz magyarországi meghívásában Janus Pannonius mellett Garázda és a Firenzében tanuló magyarok híradásai, közvetítései is szerepet játszottak. Ismeretes, hogy Fonziót is meghívták Magyarországra,<sup>179</sup> s 1471-ben ő is útra készen állt.

Éppen Garázda firenzei tanulmányai idején, 1469-ben jelent meg latinul Bésszarionnak a Trapezuntiosz ellen írt *In calumniatorem Platonis* című műve, melyet szerzője azonnal elküldött Firenzébe Argüropulosznak és Ficinónak.<sup>180</sup> A kardinális ebben a könyvében mutatta ki a Platón és Arisztotelész közötti lényeges egyezéseket, valamint a platonizmus és a kereszténység összeegyeztethető voltát. Ficino a műből megerősítést, inspirációt nyert a saját *Theologia Platonica*jához.<sup>181</sup> Firenzével a magyarok összeköttetései ekkortájt erősödtek meg igazán. Ennek egyik jól ismert példája Ficino és Janus alkotói kapcsolata. Mint Ficinónak a Platón *Szümposzion*-kommentárjához írt ajánlásában olvassuk, a firenzei humanista Garázda Péter által küldte el a művét Janus Pannoniusnak.<sup>182</sup>

1471 tavaszán Mátyás király hivatalos levélben kérte fel a firenzei Signoriát, hogy engedélyezze Argüropulosz távozását Magyarországra. Mint a Signoria Mátyásnak szóló válasza és egy másik dokumentum,<sup>183</sup> valamint Argüropulosz egy nem publikált levele<sup>184</sup>

<sup>172</sup> HUSZTI, *Janus Pannonius, i. m.*, 148; KLANICZAY, *A kereszteshad..., i. m.*, 178–179.

<sup>173</sup> HUSZTI, *Janus Pannonius, i. m.*, 148.

<sup>174</sup> R. ZACCARIA, *Della Fonte (Fonzio), Bartolomeo = DBI, i. m.*, XXXVI, 1988, 808–814; Stefano CAROTI, Stefano ZAMPONI, *Lo scrittoio di Bartolomeo Fonzio, umanista Fiorentino*, Milano, Il Polifilo, 1974, 13; Alessandro DANELONI, *Genesi ed essenza della religione in uno scritto inedito dell'umanista Bartolomeo Fonzio*, Rinascimento, 2. s., 45(2005), 117–118.

<sup>175</sup> DANELONI, *Nota..., i. m.*, 259.

<sup>176</sup> *Uo.*, 261. – Bővebben lásd PAJORIN, *Argüropulosz..., i. m.*, 277.

<sup>177</sup> CAMMELLI, 157. jegyzetben *i. m.*, 97, 2. jegyzet.

<sup>178</sup> FIELD, *The Origins...*, 159. jegyzetben *i. m.*, 56; CAROTI–ZAMPONI, *i. m.*, 44, 49, 60.

<sup>179</sup> Bartholomaeus FONTIUS, *Epistolarum libri III*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Bp., Teubner, 1931 (BSMR Ae), I/12, I/14; UÓ, *Epistolarum libri*, I, ed. Alessandro DANELONI, Messina, Centro Interdipartimentale di Studi Umanistici, 2008 (Biblioteca umanistica, 7), 248–256; HEGEDŰS István, *Bartholomeo della Fonte (Bartholomaeus Fontius)*, ItK, 12(1902), 4; HUSZTI, *Janus Pannonius, i. m.*, 406, 63. jegyzet; V. KOVÁCS, *i. m.*, 54.

<sup>180</sup> MOHLER, *i. m.*, I, 384–385.

<sup>181</sup> VASOLI, *Ficino*, 169. jegyzetben *i. m.*, 385.

<sup>182</sup> *Adalékok...*, 103. jegyzetben *i. m.*, 202.

<sup>183</sup> CAMMELLI, *i. m.*, 128–129; Sebastiano GENTILE, *Marsilio Ficino e l'Ungheria di Mattia Corvino = Italia e Ungheria all'epoca dell'Umanesimo corviniano*, ed. Sante GRACIOTTI, Cesare VASOLI, Firenze, Olschki, 1994 (Civiltà veneziana: Studi, 43), 95.

<sup>184</sup> KLANICZAY, *Egyetem Magyarországon...*, 109. jegyzetben *i. m.*, 584.

tanúsítja, a filozófiaprofesszor rövidesen útra készen állt. Útja azonban meghiúsult, mivel ugyanazon év nyarán terjedt el a híre a Mátyás elleni országos összeesküvés leleplezésének, valamint Vitéz és Janus bukásának. Bésszarion ajánlására Andronikosz Kalisztosz érkezett Firenzébe a helyére, Argüropulosz pedig barátjának és pártfogójának, Bésszarionnak a székhelye, Róma felé vette az útját.<sup>185</sup> Magyarországi meghívásában is szerepe lehetett a görög kardinálisnak. Ugyanabban az évben, melyben Argüropulosz magyar pártfogói tragikusan elhunytak, Bésszarion is távozott az élők sorából.

Argüropulosz és hűséges tanítványa, Fonzio magyarországi meghívása hátterében Vitéz János állt. A görög filozófus korábban lefordította Arisztotelész *De coelóját* – melyet egyébként előzőleg Trapezuntiosz is átültetett latinra –, és egy meleg hangú ajánlás kíséretében küldte el Vitéznek.<sup>186</sup> Fonzio *De poenitentia* (1471–1472 körül) című művét írta az érseknek. Fonzio, Donato Acciaiuoli barátja, ennek az írásának a gondolatait, mint már a mű címváltozata (*Donatus sive De poenitentia*) is érzékelteti, Acciaiuoli szájába adta.<sup>187</sup> A bűnbánatról szóló kis dialógus nem teológiai-vallási mű, mint ahogy a címe alapján ezt gondolhatnánk. Fonzio humanistaként tárgyalja a témát, a bűnbánatban nem szentséget lát, hanem erényt, amelyet az egyén akarata, felelőssége és valódi belső átalakulása befolyásol.<sup>188</sup> A *Donatus* szerzőjének magyarországi útja éppúgy meghiúsult, mint az Argüropuloszé. Fonzio csak 1489-ben, Mátyás könyvtárgyarapítását és kultúrpolitikáját segitendő, jutott el végül Budára.

A középkori skolasztikus tudomány hagyományainak megfelelően a 15. század minden egyetemének filozófiai tanszékén Arisztotelész uralkodott.<sup>189</sup> Argüropulosz *De coelo*-fordításával azonban nem a középkori szövegekkel és interpretációval ismert filozófus, hanem a saját, eredeti gondolataival képviselt „igazi”, hamisítatlan Arisztotelész érkezett meg Magyarországra, készen arra, hogy fordítója megjelenésével együtt a többi művével és egész gondolkodásával is beépüljön a magyar kultúrába. Vele együtt – már akkor – Platón is megérkezhetett volna Magyarországra. Argüropulosz peripatetikus filozófus volt, de Arisztotelész kultuszát összekapcsolta a Platónéval.<sup>190</sup> Vitéz azt értékelhette benne leginkább, amit Bésszarionban. A kardinális mindkét görög filozófust becsülte, s úgy védte meg Platónt, hogy Arisztotelészt nem utasította el. Vitéz éppen Trapezuntiosz Platón-ellenes vitáirátának az említett kódexébe jegyezte be, hogy a benne olvasható műre írta Bésszarion a maga replikáját, „Platónért, de nem Arisztotelész el-

<sup>185</sup> E. BIGI, *Andronico Callisto (Andronicos Callistos) = DBI, i. m., III, 1961, 163; lásd még PAJORIN, Argüropulosz..., i. m., 278–279.*

<sup>186</sup> *Adalékok..., i. m., 170–172; KLANICZAY, A kereszteshad..., 125. jegyzetben i. m., 177. – A De coelóról bővebben: PAJORIN, Argüropulosz..., i. m., 279.*

<sup>187</sup> Bartholomaeus FONTIUS, *Orationes*, Firenze, 1487 (GW 1017), F2–F12v; CAROTI–ZAMPONI, 174. jegyzetben *i. m.*, 13; Alessandro DANELONI, *Sui rapporti fra Bartolomeo della Fonte, János Vitéz e Péter Garázda = L'eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento*, ed. Sante GRACIOTTI, Amedeo DI FRANCESCO, Roma, Il Calamo, 2001, 299–305; FIELD, *The Origins...*, 159. jegyzetben *i. m.*, 229.

<sup>188</sup> DANELONI, *Genesi ed essenza...*, 174. jegyzetben *i. m.*, 117.

<sup>189</sup> ZIPPEL, 157. jegyzetben *i. m.*, 188.

<sup>190</sup> CAMELLI, *i. m.*, 112, 114.

len.”<sup>191</sup> Magyarországnak mindkét görög filozófusra szüksége volt, és Argüropulosz mindkettőt a legmagasabb színvonalon ismerte és közvetítette, magyarázta. Vitéz és a magyarok az újonnan felfedezett Platón és Arisztotelész mellett a középkori filozófia hagyományait is őrizni, megtartani kívánták, és Argüropulosz személye lett volna a garancia ennek a törekvésüknek a megvalósulására. Bésszarion és Argüropulosz ugyanis nemcsak Platont és Arisztotelészt egyesítette, hanem mindketten elsajátították a nyugati műveltség hagyományait is, ismerték és idézték a középkor nagy tudósait és teológusait, pl. Duns Scotust, Averroest és Aquinói Tamást.<sup>192</sup>

A Mátyás elleni összeesküvéssel vége szakadt egy kivételes kulturális fejlődésnek, mely Vitéz János messzelátó kultúrpolitikáján alapult. Vitéz utolsó fontos tette a budai nyomda, mely már csak az érsek halála után kezdte el működését. A nyomda terméke, Nagy Szent Vazul *De legendis poetis* című könyve, Leonardo Bruni fordításában, visszavezet bennünket a firenzei zsinathoz. Ez a mű – mintegy a zsinati vívmányok foglalataként – egyszerre idézi fel a zsinaton igen népszerűvé vált görög egyházatyát, és figyelmeztet az ókori görög–latin irodalom olvasásának az örömére és hasznára. A Vazulmű egy kötetben jelent meg Xenophón Szókratész-apológiájával. A maga szerény módján a könyvecske számot adott Vitéz János szellemiségéről és nevelési céljairól.<sup>193</sup> Ez a kötet volt a budai ősnomda második, egyszersmind utolsó kiadványa. Fájdalmas mentője egy igazán egyszerű kulturális virágzás tragikus pusztulásának.

<sup>191</sup> Vö. „Contra hunc scripsit dominus Bissarion cardinalis Nicenus vir eruditissimus pro Platone non tamen contra Aristotelem...” (Idézi CSAPODI-GÁRDONYI, 114. jegyzetben *i. m.*, 111. sz., 142. – Vö. Bésszarion véleményével: „Colo et veneror Aristotelem, amo Platonem”. Idézi HUSZTI, *Platonista törekvések...*, 120. jegyzetben *i. m.*, 14.)

<sup>192</sup> John MONFASANI, *The Averroisme of John Argyropoulos and His Quaestio utrum intellectus humanus sit perpetuus*, Florence, Villa I Tatti, 1993 (I Tatti Studies: Essays in the Renaissance, 5), 163, 169.

<sup>193</sup> A nyomtatványról bővebben: RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *A magyar humanizmus-kutatásról Schallaburg után = Uő, „Nympha super ripam Danubii”*, 31. jegyzetben *i. m.*, 14 (a korábbi irodalommal).